

Paweł T. Dolata

STAWY PRZYGODZICKIE ZAGROZENIA ŚRODOWISKA I POSTULATY OCHRONNE

The Przygodzickie Ponds — the menace for their habitats and conservation recommendations

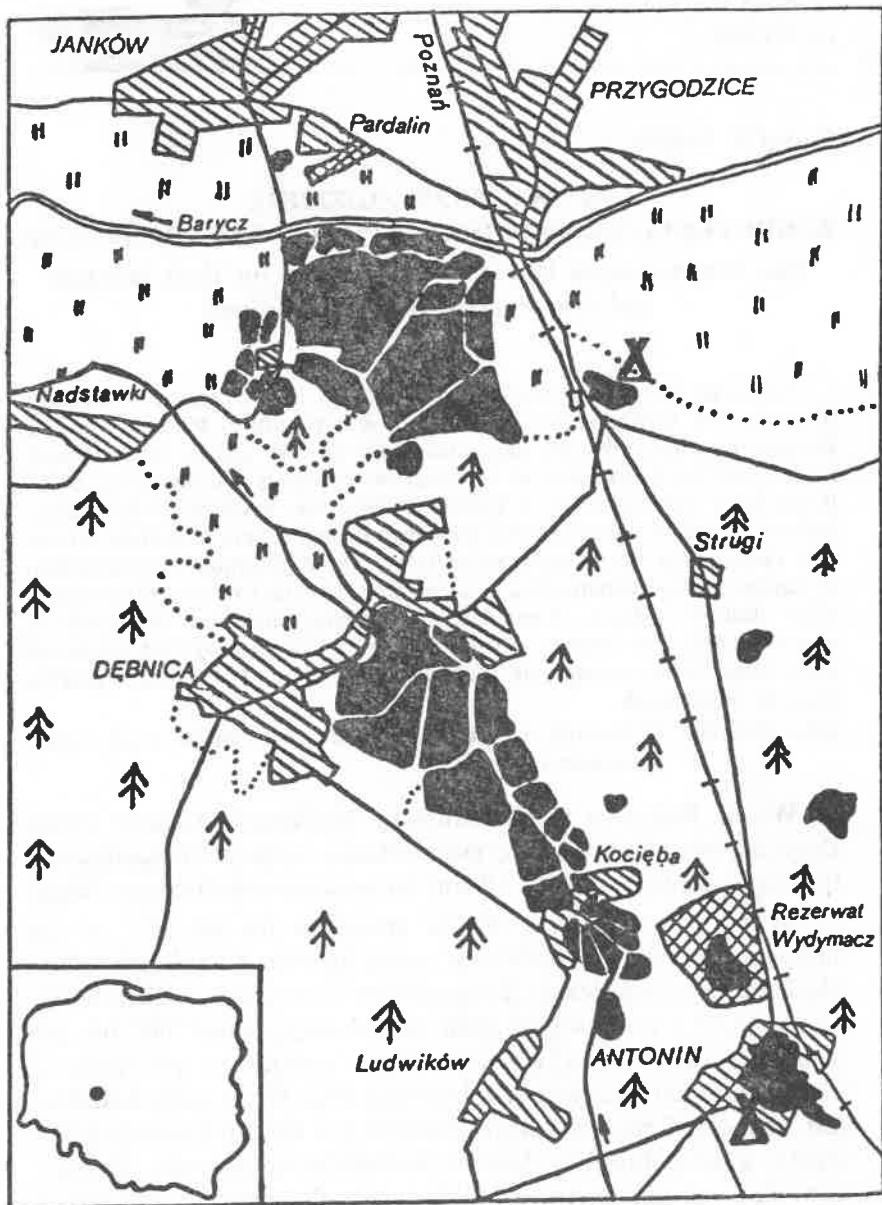
Abstract

The large fish-pond complex (over 700 ha) is the biggest water area in south-east Wielkopolska (W Poland), where natural lakes are scarce. Because of relatively rich flora and fauna of the ponds and adjacent forest, and the importance of the area for breeding and migrating birds, it has been recommended to include it into the RAMSAR Convention. Hitherto most of the area lacks any form of protection. The main threats are: decrease of the ground water level, water pollution, reconstruction of ponds, human penetration, and hunting. Creation of a nature reserve with limited fishery management, covering most of the ponds is recommended. The reserve will be situated within a projected landscape park (1994). Some reasonable tourist management of the future reserve must be considered.

KEY WORDS: W Poland; nature conservation; fish-ponds; flora; fauna; environment threats.

Wstęp. Położone w Południowej Wielkopolsce stawy rybne Przygodzice, rozciągają się południkowo między Przygodzicami (gminą) a Antoninem, 8—17 km na południe od Ostrowa Wlkp.

Stawy rybne na tym terenie tworzono już od XII w. na miejscu moczarów i rozlewisk początkowego odcinka Baryczy. Dziś główne kompleksy (Przygodzice-Trzcieliny i Dębica-Kocięba) wraz z mniejszymi zbiornikami mają ponad 700 ha powierzchni. Jest to największy obszar wodny w pozbawionej zbiorników naturalnych Wielkopolsce Płd.-Wsch. (woj. kaliskie). Od wschodu i zachodu stawy sąsiadują z łąkami Pradoliny Baryczy, a od południa z lasami Nadleśnictwa Antonin. Zachodnim skrajem biegną też drogi (kolejowa i samochodowa) relacji

Poznań-Kałowice. Na terenie stawów jest prowadzona przez Gospodarstwo Rybackie Skarbu Państwa w Przygodzicach intensywna hodowla ryb, głównie karpia.

Wobec bardzo skromnych publikacji na temat przyrody okolic Przygodzic (Wiatr 1970; Dyrzcz et al. 1991; Dolata, Kurzawski, Matysiak w Peśla 1992) niezbędne jest, choćby pobieżne, przedstawienie informacji o charakterze przyrodniczym i znaczeniu tego obszaru.

Świat roślinny. Największe powierzchnie na wszystkich stawach zajmują: szuwar trzcinowy *Phragmitetum communae* i wąskópalkowy *Typhetum angustifoliae*. Mniejsze areale zajmują fitocenozy manny mielec *Glycerietum maximae*, jeżogłówki gałęzistej *Sparganietum erecti* i strzałki wodnej *Sagittario sparganietum*. Występuje też szuwar tatarakowy *Acoretum calami* i zespół szczawiu nadmorskiego *Bidenti-Rumicetum maritimi*. Na powierzchni wody występuje zespół „lili wodnych” *Nuphar-Nymphaeetum* z grążelem żółtym *Nuphar luteum* i zespół grzybieńczyka wodnego *Nymphoidetum peltatae* (Mielcarek et al. 1991).

Groble stawów, pozbawione większych drzew, porastają niskie wierzby *Salix* sp., brzozy *Betula* sp., olsza czarna *Alnus glutinosa* i bez czarna *Sambucus nigra*. W sąsiedztwie stawów (głównie Rezerwat Wydymacz) występują fragmenty łągi jesionowo-olszowego. Największe obszary w gminie zajmują bory sosnowe typu *Leucobryo-Pinetum*. Rzadko natomiast występuje dąbrowa. Duże skupisko dębów szypułkowych *Quercus robur* — „Dęby Antonińskie” — jest tylko o połowę mniejsze od największego w Europie skupiska rogalińskiego. Obejmuje ono ponad 220 dębów o obwodzie przekraczającym 300 cm.

Na stawach i w ich okolicy stwierdzono kilkanaście gatunków roślin chronionych, np. wawrzynek wilczełyko *Daphne mezereum*, 3 gatunki widłaków, grążel żółty, grzybieńczyk wodny.

Fauna. Na terenie stawów i w ich sąsiedztwie występują cztery gatunki owadów objęte zestawieniem Czerwonej Księgi ginących w Polsce gatunków zwierząt, ale nie wymienione w pracy Głowacińskiego et al. (1992). Są to: jelonek *Lucanus cervus*, kozioróg dębosz *Cerambyx cerdo*, pachnica *Osmoderma eremita* i paż żeglarz *Papilio podalirius*. Fakt ten jest jednym z przykładów słabego zbadania przyrody okolicy, a co za tym idzie, niedostatecznego poinformowania władz administracyjnych o wartości terenu i potrzebie jego ochrony. Do innych, nielicznych w Polsce, a znajdujących tu owadów należą: *Hololepta plana*, *Typhoeus typhoeus*, duże stanowiska wonnicy piżmówki *Aromia moschata*, rohatyńca *Oryctes nasicornis* i dyląza garbarza *Prionus coriarius*.

Z płazów, oprócz licznych żab, występuje rzekotka drzewna *Hyla arborea*, grzebiuszka ziemna *Pelobates fuscus* i kumak nizinny *Bombina bombina*. Obserwowano także wszystkie krajowe chronione gatunki ropuch. Na uwagę zasługują również informacje o stwierdzeniach żółwia błotnego *Emys orbicularis*, wydry *Lutra lutra* i gronostaja *Mustela erminea*. Przez te tereny wędrują też wilki i losie.

Najbogatszy z całej fauny jest świat ptaków. W gminie Przygodzice zanotowano ich ponad 210 gatunków, w tym ponad 150 lęgowych. Dwanaście z nich objętych jest Czerwoną Księgą (Głowaciński et al. 1992), choć tylko część jest w tym opracowaniu wymienionych. Przykładowo corocznie notowane są: bocian czarny *Ciconia nigra*, bąk *Botaurus stellaris*, kulik wielki *Numenius arquata*, kropiatka *Porzana porzana*, zielonka *Porzana parva*. Sporadycznie lęgną się: kormoran *Phalacrocorax carbo*, gągoł *Bucephala clangula*, wąsatka *Panurus biarmicus*, sieweczka obrożna *Charadrius hiaticula*. Dla niektórych gatunków ptaków stawy są stanowiskami jedynymi lub jednymi z nielicznych w obrębie całej Doliny Baryczy (łącznie ze słynnymi Stawami Milickimi). Tak jest z kulikiem wielkim, sieweczką obrożną, krwawodziobem *Tringa totanus* i rybitwą czarną *Chlidonias niger*.

LICZBA PAR LĘGOWYCH NIEKTÓRYCH GATUNKÓW PTAKÓW
STAWÓW PRZYGODZICKICH

+ stwierdz. występ., — nie występuje, ? brak danych, (?) dane prawdop.

Tab. 1. Number of breeding pairs of some bird species of the Przygodzickie Ponds.

+ occurrence, — no occurrence, ? no data, (?) probable data

	1982	1983	1991	1992
<i>Podiceps grisegena</i>	28	23	35	70
<i>Podiceps nigricollis</i>	39	170	80	80
<i>Botaurus stellaris</i>	3	2	2	4
<i>Cygnus olor</i>	5	11	16	16
<i>Anser anser</i>	10	17	18	35
<i>Anas strepera</i>	6	7	+	5(?)
<i>Anas clypeata</i>	?	2	5	+
<i>Aythya nyroca</i>	1	1	5(?)	2(?)
<i>Circus aeruginosus</i>	8	6	20	24
<i>Grus grus</i>	—	2	3	3
<i>Larus ridibundus</i>	800	663	1700	700
<i>Chlidonias niger</i>	—	24	150	80
<i>Sterna hirundo</i>	—	—	20	25
<i>Alcedo atthis</i>	1	3	6	9
<i>Remiz pendulinus</i>	?	—	20	28

1982-83 — E. Ranozek, J. Witkowski (Dolina Baryczy 3, 65—71)

1991-92 — P.T. Dolata, W. Kurzawski, M. Matysiak

Stawy Przygodzickie mają też duże znaczenie jako teren pierzowiskowy blaszkodziobych (corocznie pierzy się tu np. do 250 łabędzi niemych *Cygnus olor*). Na atrakcyjność terenu wpływa brak zbiorników wodnych w sąsiedztwie i eutroficzny charakter stawów, a więc zasobne żerowiska. Dzięki temu stawy odgrywają też znaczną rolę jako miejsce odpoczynku i żerowania wędrujących blaszkodziobych (do 10000 os.) i siewkowatych (do 2000 os.), przyciąganych przez płycizny i spuszczone stawy.

Położony na skraju stawów Las Pardalin — śródpolny lasek sosnowy o pow. 5 ha — stanowi unikat na skalę europejską. Głównym tego powodem jest wyjątkowa leśna kolonia sokoła

pustułki *Falco tinnunculus*. Maksymalnie liczyła ona 25 par w 1966 r. (Wiatr 1970), obecnie corocznie znajduje się tu 5—8 par (wyjątkowo 15 w 1990 r.). Poza pustułkami w lasku znajdują się kolonie czapli siwej *Ardea cinerea* (do 45 par), grzywacza *Columba palumbus* i kwiczoła *Turdus pilaris* oraz gniazda kobuza *Falco subbuteo*, sowy uszatej *Asio otus* i kruka *Corvus corax*. Od niedawna teren ten został uznany za pomnik przyrody, jednak nie jest to wystarczająca forma ochrony.

Obszar Stawów Przygodzickich, mimo niepełnych danych o awifaunie, został uznany przez Dyrca (1989) za teren ważny dla ornitologii i ochrony ptaków w Polsce. Jest to bowiem jedyny taki obszar w województwie i jeden z niewielu w Wielkopolsce. Spełnia on również warunki ustalone dla terenów o szczególnym znaczeniu dla ptaków wodnych i błotnych (Wesołowski, Winiecki 1988), ponieważ liczba gatunków znacznie przekracza ustalony wymóg 25 gatunków tych ptaków lęgowych i 40 przelotnych. Ponadto lęgące się w 1982 r. na stawach w Dębnicy 170 par zausznika *Podiceps nigricollis* stanowiło aż 6,8% populacji ogólnopolskiej. Także według ornitologicznej klasyfikacji zbiorników wodnych w Polsce (Borowiec 1981) Stawy Przygodzickie lokują się w krajowej czołówce. Najbardziej prestiżowym wyróżnieniem jest uwzględnienie tego terenu w opracowanym przez Międzynarodową Radę Ochrony Ptaków (ICBP) zestawieniu miejsc znaczących dla ptaków w skali całej Europy (Grimmet, Jones 1989) i zaproponowanie go do objęcia Konwencją Ramsar. Uznanie międzynarodowe jeszcze bardziej eksponuje fakt braku jakichkolwiek form ochrony prawnej olbrzymiej większości terenów. Można mieć tylko nadzieję, że zmieni się to w najbliższym czasie.

Zagrożenia środowiska przyrodniczego i proponowane sposoby ich likwidacji lub ograniczenia. Do zagrożeń tych należą zagrożenia związane z ogólnym stanem środowiska (1—2), zagrożenia związane z gospodarką rybacką, które w większości są typowe dla stawów hodowlanych (3—7) i tzw. zagrożenia „miejscowe”.

1. Spadek poziomu wód gruntowych, melioracje okolicznych łąk. Postępujące osuszanie terenu silnie zagraża zbiorowiskom roślinnym, np. łągowi w Rezerwacie Wydymacz, jak i ptakom łągącym się na podmokłych terenach. Za przykład mogą posłużyć tu krwawodziób i cyranka *Anas querquedula*, których populacja z co najmniej kilkudziesięciu par w latach 1965—69 (Wiatr 1970) spadła do pojedynczych par obecnie. Rozwiązaniem tego problemu byłoby powstrzymanie niekorzystnych melioracji okolicznych łąk.

2. Chemiczne zatrucie wód stawów. „Truciciele” znajdują się zarówno w najbliższej okolicy, jak i w pobliskim Ostrzeszowie (np. zakłady chemiczne Pollena). Nie obserwuje się obecnie takich zatruc jak w 1985 r., gdy zmarło życie na kilku stawach, ale nadal utrzymuje się kumulująca się „dawka podprogowa” zanieczyszczeń (L. Kacper — inf. ustna). Dlatego należy prowadzić stały monitoring zatruc wód, a w razie stwierdzenia zagrożenia karać mandatami w kwocie nie symbolicznej, a odpowiadającej wyrządzonym szkodom.

3. Przebudowa stawów w celu zwiększenia powierzchni wody. Szczególnie szkodliwe są prace wykonywane w sezonie łągowym oraz likwidacja roślinności wynurzonej i pływających teren żerowiskowy. Przebudowy takie powinny być dokonywane najlepiej po konsultacji z przyrodnikami. Warto też zastanowić się nad podziałem stawów na „żerowiskowe” i „łągowiskowe” — wzorem doświadczeń z terenu Stawów Milickich (Witkowski 1982), gdzie te ostatnie podlegają silniejszej ochronie.

4. Wycinanie zarośli groblowych stanowiących ważny fragment biotopu ptaków (Grimmet, Jones 1989). Prace te tłumaczone są niebezpieczeństwem ze strony grup kłusowników, powodujących znaczne straty w Gospodarstwie Rybackim. Wycinanie zarośli groblowych powinno być zakazane, a wykorzystanie do tego należałoby istniejące przepisy prawne o dopuszczalności wycinania drzew. Optymizmem mogą jedynie napawać słowa p. Klimczuka (Zarząd Gospodarstwa), że również jemu nie zależy na większym „cywilizowaniu” stawów i ułatwianiu do nich dostępu.

5. Wykaszanie i wypalanie trzciny. Szczególnie wczesną wiosną pozbawia to gatunki lęgące się w trzcinach miejsc na zakładanie gniazd. Według kierownictwa stawów, wypalania nie dokonują jednak pracownicy Gospodarstwa Rybackiego, a ostatnią osobą ubiegającą się o wykoszenie trzcin, kierownik GR z własnej inicjatywy odesłał do ornitologów celem uzgodnienia warunków. Dobrze, gdyby ten precedens stał się stałym zwyczajem, bowiem wykaszanie może być dozwolone, ale przy zastrzeżeniu wykonywania go zimą i na powierzchni nie przekraczającej 20% (Dyrcz 1989, Goc 1993, w tym tomie).

6. Przebudowa grobli z piaszczystych lub trawiastych na utwardzone. Pozbawia to miejsc lęgowych pewnych gatunków ptaków (np. czajka *Vanellus vanellus*) i ułatwia penetrację stawów. Obecnie utwardzone drogi groblowe zajmują niewielką część grobli i nie stanowią poważnego zagrożenia dla środowiska.

7. Penetracja terenu stawów przez pracowników i pojazdy GR. Dzięki naturalnemu ograniczeniu miejscowemu (prace w części stawów) i czasowemu (okres odłowów) nie wydaje się to stanowić większego zagrożenia.

8. Penetracja przez ludzi i pojazdy. Mimo zakazu wstępu na teren GR, mieszkańcy sąsiednich wiosek „skracają” sobie drogę przez teren stawów. Inny problem stanowią spacerowicze i turyści (w tym także obserwatorzy przyrody), których liczba w ciągu paru lat wzrosła kilkakrotnie, podobnie zresztą jak aktywność. Tymczasem niewiele z tych osób pozostaje w kontakcie z ośrodkami naukowymi, przekazując tam dane n.t. dokonanych obserwacji. Szczególnie silnie w życie ptaków ingeruje penetracja akwenów stawów w sezonie lęgowym (np. w celu fotografovania). Aby ochronić te tereny powinien być bezwzględnie, zwłaszcza w sezonie lęgowym, egzekwowany zakaz wstępu na stawy. Spośród przyrodników możliwość dostępu do wewnętrznych grobli powinni mieć tylko ci, którzy uzyskali zgodę kierownictwa GR i systematycznie współpracują z ośrodkami naukowymi.

9. Połowania. Stanowią one z kilku powodów szczególnie duże zagrożenie. Przy takiej wartości miejscowej awifauny nietrudno o odstrzał ptaków z gatunków silnie zagrożonych w skali kraju. Występuje tu również ogólnokrajowy problem odstrzału zagrożonych gatunków „dzikich kaczek” i zbyt wczesny, bo przed zakończeniem okresu lęgowego, termin rozpoczęcia sezonu łowieckiego. Poza tym opadły na dno śrut jest połykany przez ptaki, powodując ich zatrucie ołowiem. Z tego względu należałoby wprowadzić całkowity zakaz polowań, a odstrzał ptaków uznawanych przez rybaków za szkodniki (kormoran, czapla siwa), byłby dokonywany zgodnie z obowiązującym prawem.

10. Kłusownictwo. Występuje ono w wielu formach, np. strzelanie w Rezerwacie Wydymacz, „odłowy” na druciane pętle kaczek, wybieranie jaj i piskląt gęgawy *Anser anser*, niszczenie przez hodowców gołębi gniazd ptaków drapieżnych. Sposobem na kłusowników może być współpraca Gospodarstwa Rybackiego z OTOP-em i Strażą Ochrony Przyrody, a kary za kłusownictwo powinny być ustalone tak, by rzeczywiście odstraszały przestępców.

11. Akty wandalizmu. Przykładem na ten typ zagrożenia jest niszczenie lęgów łabędzia niemego, wycinanie całych drzew na groblach w celu zabrania tylko kilku „baziek” czy wyrzucanie śmieci na terenie pomnika przyrody „Pardalin”. W ograniczeniu wandalizmu pewną rolę może odegrać właściwa akcja informacyjno-dydaktyczna. Oprócz intensyfikacji, nielicznych dotychczas, spotkań z władzami gminy i GR oraz artykułów w prasie lokalnej, należałoby w ramach OTOP-u przeprowadzić serię spotkań z młodzieżą szkolną.

12. Budownictwo mieszkaniowe. Osiedle domów dochodzi do granicy „Pardalina”, co zagraża funkcjonowaniu kolonii lęgowych ptaków, dlatego budownictwo powinno być tak skierowane, aby nie zbliżało się bardziej do granic „Pardalina”.

13. Dokonywanie zrębów zupełnych na obrzeżach stawów stopniowo, niewielkimi fragmentami. Zręby zupełne powinny

być zakazane, a prace w miarę możliwości przeprowadzane poza okresem lęgów.

14. Projektowana budowa ośrodka obsługi pojazdów. Ośrodek ten, złożony ze stacji benzynowej, stacji obsługi i punktu gastronomiczno-hotelowego, próbuje się wybudować tuż przy stawach, w niewielkiej odległości od punktu ujęcia wody dla Przygodzic i kanałów odprowadzających wodę do stawów. Przy torfowym podłożu każdy wyciek paliwa czy zanieczyszczeń, trafi najkrótszą drogą do stawów. Projekt ten forsowany jest przy poparciu władz z Kalisza, pomimo zgodnego oporu wszystkich zainteresowanych: Gminy, Gospodarstwa Rybackiego, Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody, Państwowej Inspekcji Ochrony Środowiska, Grupy Ostrowskiej OTOP i Straży Ochrony Przyrody. Lokalizacja tego ośrodka powinna być zmieniona, tym bardziej że koliduje ona z nowym planem zagospodarowania przestrzennego gminy.

Postulaty ochrony prawnej stawów i okolicy. W związku z wyjątkowym znaczeniem przyrodniczym opisywanego obszaru, należałoby niezwłocznie utworzyć na tym terenie częściowy rezerwat „Stawy Przygodzickie”. Obejmowałby on większość stawów a także nierozzerwalnie z nimi związane fragmenty otaczających łąk i lasów. W granicach przyszłego rezerwatu znalazłby się dotychczasowy rezerwat „Wydymacz” i pomnik przyrody „Pardalin”. Ich powierzchnia (45 i 5 ha) jest bowiem zbyt mała, aby skutecznie można było wypełniać postanowione założenia ochronne. Poza tym, ani jeden ani drugi, praktycznie nie mają znaczenia dla ptaków wodnych i błotnych.

Przyszły rezerwat, w myśl założeń Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody p. Kędziory, powinien stanowić centrum przyszłego Parku Krajobrazowego (wielkopolska część Doliny Baryczy i Wzgórza Ostrzeszowskie). Dzięki sąsiedowaniu od zachodu z powstającym w woj. wrocławskim Baryckim Parkiem Krajobrazowym i Rezerwatem Stawy Milickie, powstałby obszar ochronny, mogący skutecznie spełniać funkcje wielkoobszarowej ochrony przyrody. Prace nad projektami rezerwatu i parku

krajobrazowego trwają, ale według informacji Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody park powstanie już w 1994 r. i będzie pierwszym w woj. kaliskim.

Bardzo ważne w funkcjonowaniu obu form ochrony będzie właściwe ułożenie stosunków z właścicielami objętych nimi terenów. Ochrona przyrody nie powinna kolidować z funkcjonowaniem Gospodarstwa Rybackiego, co wielokrotnie było podkreślane zarówno podczas spotkań z kierownictwem, jak i w prasie (Dolata 1993). Szczególnie należy ustrzec się nakazowego ingerowania w pracę rybaków, a optymalnym rozwiązaniem byłoby wspólne omawianie zaistniałych problemów.

Turystyka. Władze i mieszkańcy gminy Przygodzice dużą wagę przywiązują do rozwoju turystyki na swoim terenie. Gmina, oprócz wspaniałej przyrody, ma także liczne atrakcje kulturowe oraz rozbudowującą się bazę turystyczną. Nieuchronne zwiększenie ruchu turystycznego nie pozostanie bez wpływu na środowisko przyrodnicze, dlatego turystyka powinna być odpowiednio zorganizowana. Szlaki turystyczne należałoby tak wytyczyć, by turyści mogli zobaczyć jak najwięcej atrakcji, a jednocześnie obecność ich nie szkodziłaby przyrodzie. Pomocni w tym przedsięwzięciu mogą być przewodnicy dobrze znający okoliczną przyrodę, którzy oprócz przedstawiania jej walorów czuwaliby równocześnie nad spełnieniem wymagań ochrony prawnej.

Za współpracę w zbieraniu informacji o przyrodzie regionu pragnę podziękować Wojciechowi Kurzawskiemu i Mateuszowi Matysiakowi z Grupy Ostrowskiej OTOP. Hannie Garczyńskiej dziękuję za pomoc przy powstaniu tego artykułu.

L I T E R A T U R A

- BOROWIEC M. 1981. Próba ornitologicznej klasyfikacji zbiorników wodnych Polski. *Przegląd Zoologiczny* 25, 4: 543—556.
- DOLATA P. T. 1993. Przygodzice w angielskiej publikacji. *Gazeta Ostrowska*. 5, 8/172/: 6.
- DYRCZ A. 1989. Tereny ważne dla ornitologii i ochrony ptaków w Polsce. *Przegląd Zoologiczny* 33, 3: 417—437.

- DYRCZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T., WITKOWSKI J. 1991. Ptaki Śląska — monografia faunistyczna. Uniwersytet Wrocławski. Wrocław.
- GŁOWACIŃSKI Z. (red.) 1992. Polska czerwona księga zwierząt. WRiL. Warszawa.
- GRIMMET R. F. A., JONES T. A. 1989. Important bird areas in Europe. ICBP Technical Publ. No 9: 520. ICBP. Cambridge.
- MIELCAREK M. et al. 1991. Inwentaryzacja przyrodnicza gminy Przygodzice. Pracownia Dokumentacji Ekologicznej. Poznań.
- PESŁA D. J. 1992. Dębica 1460—1990 (monografia). Dębica.
- WESOŁOWSKI T., WINIECKI A. 1988. Tereny o szczególnym znaczeniu dla ptaków wodnych i błotnych w Polsce. Not. Ornit. 29: 3—25.
- WIATR B. 1970. Obserwacje ornitologiczne ze stawów rybnych w Przygodzicach. Notatki Przyrodnicze 5: 15—21.
- WITKOWSKI J. 1982. Rezerwat przyrody Stawy Milickie. Dolina Baryczy 1: 5—16.

Adres autora:

ul. Wrocławska 60 A/7
63-400 Ostrów Wlkp.